

De zaken van het lichaam. Over antieke liefde en seksualiteitsbeleving

Recensie

Anton van Hooff, *Klassieke liefde. Eros en seks naar Ovidius* (Utrecht: Uitgeverij Omniboek, 2020), 320 pp. ISBN 978-94-019-1648-6.

Bert Gevaert & Johan Mattelaer, *Roma intima. Liefde, lijf en lust* (Gorredijk: Uitgeverij Sterck & De Vreese, 2020), 223pp. ISBN 978-90-561-5582-7.

In zijn kersverse boek over klassieke liefde citeert classicus en publiekshistoricus Anton van Hooff een boeiende passage uit het ethische handboekje van de stoïcijnse filosoof Epictetus (tweede eeuw n. Chr.):

Het duidt op een gebrek aan levenskunst om te veel tijd te besteden aan de zaken van het lichaam, zoals veel te eten, veel te drinken, vaak naar het toilet te gaan en seks te hebben. Die dingen moet je als bijkomstigheid doen: al je aandacht moet uitgaan naar je geest (p. 282).

In de ‘heidense’ oudheid fungeerde de wijsbegeerte in de eerste plaats als een vorm van levenskunst, en de stoïcijnse leer schreef naar antieke normen een bepaald strenge levenswijze voor. Ze legde haar volgelingen redelijk strikte regels voor de omgang met het eigen lichaam op. Vele Grieken en Romeinen zullen het vast niet zo nauw hebben genomen met de stoïcijnse eis om maat te houden in zaken die verband hielden met het lichaam en geestelijke activiteit hoe dan ook boven lijflijke verrichtingen te stellen. Dat neemt niet weg dat ook stoïcijnse moraalridders als Epictetus in vergelijking met de hedendaagse, nog steeds in belangrijke mate door het christendom bepaalde visie

een tamelijk ongedwongen houding tegenover liefde en seks etaleerden. Daar legt de zojuist geciteerde passus getuigenis van af: lichamelijke liefde is een domein dat ethische regulering behoeft, maar op zich al even gewoon en natuurlijk is als eten en drinken of je behoeften doen. Er valt veel te zeggen voor de stelling dat pas met de vroegchristelijke verkettering van het lichaam al wat naar seks rook een heel aparte, zeer intieme, met allerlei barricades en taboes omgeven sfeer van het private leven werd.

In die zin is de titel die classicus Bert Gevaert en uroloog Johan Mattelaer aan hun boek over liefde, lijf en lust in het oude Rome hebben gegeven enigszins misleidend. Beide auteurs geven in de inleiding aan de meest uiteenlopende aspecten van het intieme leven van de oude Romeinen te willen bespreken, en die term gebruiken ze terecht in een tamelijk brede zin: naast het erotisch aantrekkelijke en afstotelijke lichaam, seks tussen partners van hetzelfde dan wel andere geslacht, verschillende, obscene handelingen, gebaren en woorden, en nog zoveel meer seksueel georiënteerde onderwerpen besteden Gevaert en Mattelaer ook ruime aandacht aan Romeinse zindelijkheid, met bepaald boeiende hoofdstukken en intermezzo's over ondergoed, toiletbezoek en badcultuur. Daarin gaan ze een stuk verder dan Van Hooff, die zich strikt tot liefde en seks beperkt, maar blijven ze op de keper beschouwd even blind als deze laatste voor het feit dat uit het aangehaalde citaat van Epictetus zo eclatant in het oog springt – de nauwe, volstrekt natuurlijke band die er in antieke ogen tussen eet- en drankcultuur en seksualiteitsbeleving bestond. Het gaat in beide gevallen om lichamelijke aspecten die toentertijd als veel minder 'intiem' werden ervaren dan nu: er kwam doorgaans veel minder 'geheimdoenerij' aan te pas: antieke Romeinen plasten en poepten zonder veel gêne gezellig samen op een publieke plee, en de lichamelijke liefde werd lang niet altijd in volstrekte afzondering bedreven – alleen al door de alomtegenwoordigheid van slaven was 'privacy' zelfs voor de Romeinse upper-class een zeer relatief begrip.

Maar 'intiem' kan ook de betekenis van 'diep in iemands binnenste gelegen, van strikt persoonlijke aard' betekenen. Maar ook in die betekenis van het woord lijkt me het label 'Roma intima' weinig adequaat voor de antieke mentaliteit. Alvast in de ogen van een stoïcijnse filosoof als Epictetus zegt het hebben van seks niet bijster veel over je innerlijk of persoonlijkheid. Wie oeverloos veel seks heeft of bandeloos veel eet en drinkt, is iemand die zichzelf niet weet te beheersen en bijgevolg niet beantwoordt aan het verheven ideaal van stoïcijnse redelijkheid en maat. Maar daar houdt het ook op. Anders dan in onze hedendaagse westerse cultuur bepaalde seksualiteit niet de diepere wezensaard van mensen (vandaar bijvoorbeeld dat de antieke wereld geen hetero-,

homo- of biseksuelen kende). Eigenlijk bespreken Gevaert en Mattelaer – maar bij uitbreiding ook Van Hooff – aspecten die alvast Epictetus als weinig wezenlijk en behoorlijk ‘oppervlakkig’ beschouwde: zaken van het lichaam, zonder meer. Dit betekent natuurlijk niet dat de antieke mens zijn of haar lichaam onbelangrijk vond, wel integendeel. Zoals Van Hooff in het slot van zijn boek trefzeker aangeeft, was de omgang met het eigen lichaam in de ‘heidense’ oudheid juist veel natuurlijker en in zekere zin ook inniger dan in de wereld van het vroege christendom: de antieke christen *heeft* een lichaam dat in toom gehouden moet worden, terwijl de antieke mens een lichaam *is*, een lichaam dat op de juiste manier verzorgd moet worden (p. 294).¹

Voor alle duidelijkheid: met mijn sterk op het werk van Michel Foucault gebaseerde oprisping wil ik helemaal geen afbreuk doen aan de intrinsieke waarde van de hier besproken boeken. Wel integendeel. De oudheidminnende lezer dient zich juist gelukkig te prijzen dat er meer dan vijftien jaar na het verschijnen van *Amor-Roma*, zowat de eerste moderne Nederlandstalige monografie over liefde en seksualiteitsbeleving in de Grieks-Romeinse oudheid,² in 2020 nagenoeg gelijktijdig twee werken zijn verschenen die de basisstellingen van hun voorgangers op de meeste cruciale punten blijken te bevestigen, maar die tegelijk heel andere accenten leggen en veel meer en vooral veel verrassender bronnenmateriaal – teksten én beelden, zéér veel beelden – offreren. Daarbij is *Klassieke liefde* van Anton van Hooff duidelijk het meest ambitieus van opzet. In elf stevig uit de kluiten gewassen hoofdstukken beschrijft de auteur uiteenlopende facetten van de antieke liefdesbeleving, grofweg vanaf de homerische wereld tot en met de late oudheid, die met de groeiende verspreiding van het christendom een diepgaande mentaliteitswijziging onderging – een omslag die overigens reeds door de stoïcijnse wijsbegeerte werd voorbereid. Bepaald origineel is de beslissing van de auteur om elk hoofdstuk op te hangen aan het leven en werk van de Romeinse dichter Ovidius; die fungeert dan ook als een rode draad doorheen het boek. Soms is de band tussen Ovidius en wat verder wordt verteld tamelijk sterk (met name in de hoofdstukken die gaan over de jacht naar liefde, het onderhouden van liefde en de middelen om van liefdespassie af te geraken), in andere gevallen is de link nogal dun, en fungeert het leven en werk van de Romeinse liefdesdichter slechts als een bescheiden opstapje (zo bijvoorbeeld in de hoofdstukken over huwelijk, liefde voor kinderen, Griekse herenliefde en liefde tussen vrouwen – daar heeft Ovidius al met al bijzonder weinig over te zeggen).

Van Hooff heeft veel, heel veel te vertellen, misschien wel meer dan in het kader van één enkel boek kon worden gevat. Het lijkt inderdaad zijn betrachting te zijn geweest om werkelijk alle periodes van de Grieks-Romeinse oudheid zo evenwichtig mogelijk

te behandelen en alle voorhanden bronnen te exploiteren, en dat leidt hier en daar tot een zekere ongelijkmatigheid. Zo wordt doorgaans nogal uitvoerig, soms misschien iets te uitvoerig ingegaan op diverse aspecten van de liefdesbeleving in de homerische epen en de Grieks-Romeinse mythologie, een focus die verklaard wordt door het feit dat juist het epos en de mythe gedragsmodellen presenteerden die eeuwenlang het denken en handelen van ontwikkelde mensen zouden bepalen. Bepaald boeiend is het hoofdstuk over de Griekse knapenliefde, door de auteur trefzeker als herenliefde bestempeld. Die blijkt in de homerische epen niet voor te komen, maar was anders dan soms gedacht wordt ruimer verspreid dan het klassieke Athene van de vijfde en vierde eeuw voor Christus (ze blijkt redelijk vroege Dorische wortels te hebben en zal tot in de late oudheid blijven doorleven). Het brede, maar tegelijk gedetailleerde exposé over die Griekse herenliefde eindigt – ietwat teleurstellend – met een nogal schetsmatige voorstelling van de zogenaamde platonische liefde; de lezer moet het goeddeels stellen met een behoorlijk summiere samenvatting van het *Symposium* van Plato – een tekst die niettemin een bijzonder grote culturele invloed op het westerse denken heeft uitgeoefend en in de negentiende eeuw mede aan de basis lag van de ontwikkeling van een modern discours over homoseksualiteit.³ Het is zonder meer duidelijk dat de auteur moeilijke keuzes en afwegingen heeft moeten maken, maar daar is hij in de meeste gevallen uitstekend in geslaagd.

Op het eerste gezicht is *Roma intima* bescheidener van opzet. De auteurs beperken zich bewust tot de Romeinse oudheid, en gaan daarbij nagenoeg volledig voorbij aan de leef- en denkwereld van de vroege christenen; soms worden vroegchristelijke bronnen geciteerd, maar dan enkel voor zover ze een interessant licht werpen op de ‘heidense’ lichaamsbeleving. Veel meer dan bij Van Hooff ligt de klemtoon inderdaad op het antieke lichaam en de manier waarop het ‘in sexualibus’ gehanteerd en gepercipieerd werd. Dat levert ronduit fascinerende analyses op (zo onder meer van de alomtegenwoordigheid van fallussen in de Romeinse publieke en private ruimte, van seks in al zijn geuren en kleuren, inclusief seks met dwergen en dieren), maar leidt bijna onvermijdelijk ook tot een zekere onderbelichting van de meer gevoelsmatige kant van de liefde zoals die door antieke mensen bedreven en beleefd werd. Ik heb het dan met name over de manier waarop liefde als (fijn maar tegelijk wreed) spel door tal van antieke Griekse en Romeinse dichters tot een – overigens niet altijd even consistent – discours met min of meer vaste thema’s werd getransformeerd. Die thema’s komen in het boek van Van Hooff wel nadrukkelijk aan bod.

Gevaert en Mattelaer leggen een uitgesproken voorkeur voor het naakte lichaam, zijn organen en openingen aan de dag. Daarbij lardereren ze met zichtbaar genoeg hun

verhaal met allerlei zinnenprikkelende beschrijvingen en afbeeldingen. Juist die afbeeldingen, stuk voor stuk in kleur en op hoogwaardig glanspapier afgedrukt, dragen er in belangrijke mate toe bij dat de lezer van *Roma intima*, meer nog dan bij *Klassieke liefde* het geval is, zich meer dan eens een nieuwsgierige voyeur waant, die antieke Romeinse mannen en vrouwen als het ware begluurt wanneer zij ‘het’ doen – op velerlei manieren, de ene al herkenbaarder dan de ander. Maar de grens tussen prikkelende zinnelijkheid en gore obsceniteiten blijkt soms flinterdun te zijn, zeker in het omvangrijke oeuvre van de Romeinse epigrammendichter Martialis. Niet toevallig worden vele van zijn ‘vieze’ gedichtjes rijkelijk geciteerd, wat het ingeburgerde maar vertekende beeld van Martialis als dichter van quasi-exclusief obscene gekleurde verzen alleen maar bevestigt.

De dichter beoefent natuurlijk een genre dat teert op satirische of karikaturale overdrijving. Zo steekt hij zijn afschuw voor onmannelijke ‘flikkers’ die het met elkaar doen niet onder stoelen of banken. Maar die afschuw gaat met een flinke portie fascinatie en verbeeldingskracht gepaard – hij ziet die aanstootgevende mietjes al voor zich: ze delen niet enkel stiekem het bed, maar trouwen zelfs min of meer openlijk met elkaar (Mart. *Ep.* 12.42). Samen met enkele dubieuze historiografische verwijzingen naar de homohuwelijken van keizer Nero (dubieus, want zelf mogelijk het resultaat van karikaturale vertekening) moet dit epigram het bestaan van homohuwelijken in het oude Rome bewijzen (p. 102). Dan is Van Hooff heel wat voorzichtiger in zijn interpretatie: volgens hem vonden de homohuwelijken van Nero, die hij overigens voor waar aanneemt, beslist geen navolging in de Romeinse samenleving (p. 264).

Klassieke liefde en *Roma intima*: twee gloednieuwe boeken over lichaam en lichamelijke liefde in de antieke wereld, twee erudiete en vlot geschreven boeken waarin andere klemtonen worden gelegd en soms ook tegengestelde inzichten worden verkondigd. Gelukkig maar.

Toon Van Houdt
Toon.VanHoudt@kuleuven.be

Noten

- ¹ Cf. Toon Van Houdt, ‘Antieke seksualiteit na Foucault: intrigerende inzichten, didactische suggesties’, *Hermes. Tijdschrift van de Vlaamse Vereniging Leraren*

Geschiedenis, Mavo PAV, Cultuurwetenschappen, 21 (2017), 11-17. Een aangepaste versie van dit artikel is te vinden op www.kleiotijdschrift.net onder de rubriek 'discussie'.

- ² Emiel Eyben, Christian Laes en Toon Van Houdt, *Amor-Roma. Liefde en erotiek in Rome* (Leuven: Davidsfonds, 2003).
- ³ Zie bijvoorbeeld Toon Van Houdt, *Mietjes, monsters en barbaren. Hoe we de klassieke oudheid gebruiken om onszelf te begrijpen* (Antwerpen: Polis, 2015), pp. 161-187.

